

УДК 364-786:373.06-056(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.2.5>

Галина ОЛІЙНИК

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027

ORCID: 0000-0002-8279-7433

Бібліографічний опис статті: Олійник, Г. (2022). Система соціальної реабілітації дітей з особливими освітніми потребами. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 38–43, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.2.5>

СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті вивчено й узагальнено систему соціальної реабілітації дітей з особливими освітніми потребами. Здійснено теоретичний аналіз наукових підходів до трактування поняття «соціальна реабілітація». Розкрито мету дослідження, яка полягає у вивченні й узагальненні особливості системи реабілітації дітей з особливими освітніми потребами в Україні.

Досліджено, що соціальна реабілітація спрямовується на відновлення соціального досвіду і встановлення соціальних зв'язків, норм поведінки, спілкування, емоційної стабільності, активного соціального життя, поновлення соціального статусу, інтеграцію у відкритий соціум, розширення і поглиблення соціальних контактів, входження в культуру, відновлення професійних якостей і навичок, соціального досвіду і соціальних функцій, психічного, фізичного і духовного здоров'я дезадаптованих осіб; це процес відновлення здатності людини до життєдіяльності у соціальному середовищі, а також самого соціального середовища і умов життєдіяльності людини, які були обмежені чи порушені з певних причин. Виокремлено основні рівні соціальної реабілітації, а саме: 1) федеральний, регіональний, місцевий рівень соціальної реабілітації. 2) рівень індивідуальної та групової соціальної реабілітаційної роботи

Проаналізовано, що в Україні діє розгалужена система реабілітаційних установ: медико-соціальні, професійно-трудова, фізкультурно-спортивні. Розкрито основні правила реабілітації дітей з особливими освітніми потребами.

Визначено, що система реабілітації передбачає значний набір послуг, які надаються не тільки дітям, але їх батькам, сім'ї у цілому і більш широкому оточенню. Всі послуги скоординовані таким чином, щоб надати допомогу індивідуальному і сімейному розвитку, захистити права всіх членів сім'ї.

Методи дослідження використані такі: теоретичні (аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми); емпіричні (спостереження, порівняння, узагальнення).

Доведено, процес соціальної реабілітації протікає в діяльності, що забезпечує пізнання дитиною навколишнього світу, породжує нові потреби, стимулює появу в дітей почуттів, є найважливішим джерелом опанування досвідом міжособистісних відносин і поведінки.

Ключові слова: соціальна реабілітація, діти з особливими освітніми потребами, соціальна допомога, розгалужена система реабілітаційних установ, рівні соціальної реабілітації.

Halyna OLIINYK,

PhD, Associate Professor, Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2 Maxyma Kryvonosa str., Ternopil, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-8279-7433

To cite this article: Oliinyk, H. (2022). Systema sotsialnoi rehabilitatsii ditei z osoblyvymy osvitynymy potrebamy [System of social rehabilitation of children with special educational needs]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 38–43, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.2.5>

SYSTEM OF SOCIAL REHABILITATION OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

The article studies and generalizes the system of social rehabilitation of children with special educational needs. Theoretical analysis of scientific approaches to the interpretation of the concept of "social rehabilitation" has been

carried out. The purpose of the research, which is to study and generalize the features of the system of rehabilitation of children with special educational needs in Ukraine, has been relieved.

It has been investigated that social rehabilitation is aimed at restoring social experience and establishing social ties, norms of behavior; communication, emotional stability, active social life, renewal of social status, integration into open society, expansion and deepening of social contacts, entering culture, restoration of professional qualities and skills, social experience and social functions, mental, physical and spiritual health of maladapted people; it is the process of restoring a person's ability to live in a social environment, as well as the social environment itself and the conditions of human life, which were limited or violated for certain reasons. The main levels of social rehabilitation have been singled out, namely: 1) federal, regional, local level of social rehabilitation. 2) the level of individual and group and social rehabilitation work.

It has been analyzed that in Ukraine there is an extensive system of rehabilitation institutions: medical and social, professional and labor, physical culture and sports. The basic rules of rehabilitation of children with special educational needs were revealed.

It has been determined that the rehabilitation system provides a significant range of services provided not only to children but also to their parents, families in general and the wider environment. All services are coordinated in such a way as to provide assistance to individual and family development, to protect the rights of all family members.

The research methods used are as follows: theoretical (analysis of the scientific literature on the research problem); empirical (observation, comparison, generalization).

It has been proved that the process of social rehabilitation takes place in activities that provide the child with knowledge of the world around, creates new needs, stimulates the emergence of children's feelings, is the most important source of experience of interpersonal relationships and behavior.

Key words: social rehabilitation, children with special educational needs, social assistance, extensive system of rehabilitation institutions, levels of social rehabilitation.

Актуальність проблеми. В Україні протягом останніх років спостерігається велика тенденція до зростання чисельності дітей з особливими освітніми потребами внаслідок зниження рівня медичного обслуговування, поширення наркоманії та алкоголізму, підвищення екологічної небезпеки. Соціально-економічна ситуація, що склалася на сучасному етапі розвитку України, кризові явища у сфері економіки і фінансів, воєнні конфлікти зумовлюють необхідність посилення соціального захисту дітей з інвалідністю.

Статистичні дані показують, що в Україні зараз живе більше 150 тисяч дітей з інвалідністю. 9 серпня 2017 року була прийнята Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки, де йдеться про поступове закриття інтернатних закладів для дітей. Показник дитячої інвалідності у розвинених країнах становить 250 випадків на 10 тис. дітей і має тенденцію до збільшення. Термін інвалідності з дитинства введено в 1979 р. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, інваліди становлять 10% населення земної кулі, з них 120 млн. – діти та підлітки.

У Законі України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» визначено, що дитина з інвалідністю – це особа до досягнення нею повноліття (віком до 18 років) зі стійким обмеженням життєдіяльності, якій у порядку, визначеному законодавством, встановлено інвалід-

ність (Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», 2022).

Організація соціальної допомоги дітям, які позбавлені можливості вести повноцінне життя через вади фізичного або психологічного розвитку, потребує, насамперед, зміни ставлення суспільства до дітей з особливими потребами та проблеми інвалідності в країні взагалі. Внаслідок обмежень у спілкуванні, самообслуговуванні, пересуванні, контролі за своєю поведінкою розвиток цих дітей залежить від задоволення їхніх потреб іншими людьми, що складає багатогранний процес соціальної реабілітації. Освіта, психолого-педагогічний вплив на особистість є інструментами вирішення однієї з основних проблем у суспільній та державній політиці щодо дітей з інвалідністю – їх соціальної реабілітації, адаптації та інтеграції у суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підвищення інтересу до проблеми формування життєвої компетентності дітей з інвалідністю відчувається в останні роки. Заслужують на увагу роботи, які розглядають альтернативні підходи до організації реабілітаційної роботи через спеціалізовані реабілітаційні центри (А. Панова, Б. Шапіро, О. Холостова, Л. Алексєєва). Цінними є праці, які присвячені соціальній роботі як засобу соціалізації дитини з особливими потребами (О. Мудрик, Л. Грачов, А. Панова, О. Белінська та інші). Значну увагу питанню розвитку життєвої компетентності

дітей з інвалідністю приділяють вітчизняні вчені Л. Сохань, Т. Титаренко, В. Циба, В. Тарсун, Л. Артемова.

Чимала кількість робіт присвячена реабілітації дезадаптованих дітей у спеціальних закладах (Г. Іващенко, Н. Каншоністова, М. Плоткін, Д. Комсов). Досліджувалось і питання участі сім'ї дитини з особливими освітніми потребами в реабілітаційному процесі (Л. Грачова, Н. Дементьєва, Г. Багаєва, Т. Ісаєва, М. Ліборокіна).

Мета дослідження: вивчити й узагальнити особливості системи реабілітації дітей з особливими освітніми потребами в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Аналіз теоретичного наукового доробку щодо сутності реабілітаційного процесу та практики соціальної реабілітації показав, що між ними існує тісний взаємозв'язок. Зокрема, теорія пояснює проблему та вказує на результат, якого потрібно досягти, а практика визначає, яким чином це можна зробити за існуючих суспільних умов. Теоретичні концепції розширюють можливості практичної соціальної роботи з окремими групами клієнтів, даючи для цього теоретичне обґрунтування проблеми, особливостей соціальної групи тощо. Хоча існують і певні розбіжності: теоретики, наприклад, більше схиляються до визначення індивідуального аспекту, наголошують на взаємодії окремої особи та суспільства, а практика показує значимість суспільних змін, як готовність соціальних інститутів до інтеграції реабілітованих осіб, відновлення соціального статусу особистості, зміну існуючих суспільних цінностей тощо. Але, безумовно, лише поєднання теоретичних та практичних підходів може дати цілісне уявлення про соціальну реабілітацію, її основні складові та поняття.

Про необхідність соціальної реабілітації в Україні почали говорити в середині 90-х років ХХ ст. Соціальна реабілітація в Україні мала яскраво виражений медичний аспект та спрямовувалася переважно на осіб з обмеженими фізичними можливостями, сьогодні спостерігається розвиток саме соціальної складової реабілітаційного процесу. Необхідність соціальної реабілітації окремих груп населення/клієнтів соціальної роботи закріплена в численних міжнародних та вітчизняних нормативно-правових документах. Але проблемним аспектом залишається визначення загального поняття, яке б

охоплювало існуючі теоретичні та практичні підходи до соціальної реабілітації (Олійник, 2021, с. 39).

Соціальна реабілітація спрямовується на відновлення соціального досвіду і встановлення соціальних зв'язків, норм поведінки, спілкування, емоційної стабільності, активного соціального життя, поновлення соціального статусу, інтеграцію у відкритий соціум, розширення і поглиблення соціальних контактів, входження в культуру, відновлення професійних якостей і навичок, соціального досвіду і соціальних функцій, психічного, фізичного і духовного (морального) здоров'я дезадаптованих осіб; це процес відновлення здатності людини до життєдіяльності у соціальному середовищі, а також самого соціального середовища і умов життєдіяльності людини, які були обмежені чи порушені з певних причин [Зверєва, 2012, с.169].

Соціальна реабілітація – державно-суспільні дії, спрямовані на повернення людини до активного життя та праці, правовий і матеріальний захист її існування. Відповідні фахівці проводять заходи щодо відновлення соціального статусу особи шляхом організації активного способу життя, відновлення послаблених чи втрачених соціальних зв'язків, створення морально-психологічного комфорту в сім'ї й на роботі, забезпечення культурних потреб людини, відпочинку, занять спортом (Воропаєв, Єжова, 2019, 4 с.).

Соціальну реабілітацію необхідно розглядати в широкому і вузькому тлумаченні. У широкому тлумаченні соціальна реабілітація - це створення умов у суспільстві для відновлення і розвитку здібностей і навичок індивідів самостійного соціального функціонування. У вузькому тлумаченні соціальна реабілітація - це система форм, методів і засобів відновлення втрачених індивідом або не набутих в процесі соціалізації функцій, відносин і ролей соціального функціонування (Замашкіна, 2019, с. 32)

Існують такі рівні соціальної реабілітації:

1) федеральний, регіональний, місцевий рівень соціальної реабілітації – це система організаційних, правових, економічних, інформаційних та освітніх заходів, що вживаються органами управління по створенню умов для утворення і діяльності системи реабілітаційних соціальних служб різної відомчої підпорядкованості та різних форм власності. Цей

рівень забезпечує: – створення законодавчої бази, що забезпечує правове поле реабілітаційної діяльності; – визначення напрямків підготовки кадрів бакалаврів і магістрів соціальної роботи, соціальних педагогів, реабілітологів, психологів, які забезпечують діяльність реабілітаційних соціальних служб; – створення економічних умов для підприємницької і комерційної діяльності в галузі реабілітаційної діяльності; – розробку положень про порядок надання реабілітаційних послуг різним категоріям громадян; – координацію діяльності системи реабілітаційних соціальних служб різної відомчої підпорядкованості та різних форм власності; – надання приміщень для організації та діяльності реабілітаційних соціальних служб і т. д.

2) рівень індивідуальної та групової соціальної реабілітаційної роботи – це технології або система засобів, форм, методів і методик, застосовуваних соціальними службами та установами для відновлення втрачених або не набутих індивідом навичок і вмінь виконання соціальних функцій і ролей, формування необхідних соціальних відносин (Замашкіна, 2019, с. 33).

В Україні діє розгалужена система реабілітаційних установ. За своїм спрямуванням такі установи є: медико-соціальні, професійно-трудова, фізкультурно-спортивні, але такий поділ є відносним, оскільки більшість з них надають комплекс реабілітаційних послуг різного спрямування. Станом на 21 квітня 2022 р. в Україні налічується 103 реабілітаційних установ закладів охорони здоров'я, які здійснюють заходи із реабілітації дітей з інвалідів (Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю, 2022.).

Соціальна реабілітація дітей з особливими освітніми потребами – це складний процес, що потребує переорієнтації, насамперед, у напрямі розробки методології і методики соціально-педагогічної та психологічної моделі соціальної роботи. Специфіка такого підходу викликає необхідність суттєвих змін у ставленні до дітей з інвалідністю, які потребують не тільки матеріальної, фінансової, гуманітарної підтримки і заходів реабілітації, а й належних умов для актуалізації своїх здібностей, розвитку особистих якостей і потреб у соціальному, моральному і духовному самовдосконаленні. Сутність соціальної реабілітації полягає у створенні таких умов для саморозвитку людини, в резуль-

таті яких виробляється активна життєва позиція особистості.

Соціальна реабілітація як діяльність стосується однаковою мірою як особистості фахівця, що є її суб'єктом, організатором, так і особистості людини, включеної у соціально-реабілітаційний процес, яка виступає в ньому як об'єкт діяльності та спілкування. Соціальна реабілітація людини з особливими потребами – це цілеспрямована активність фахівця з соціальної реабілітації та людини з особливими потребами з метою підготовки останньої до продуктивної праці та повноцінного соціального життя за допомогою спеціально організованих навчання, виховання і створення для цього оптимальних умов (Костишена, 2009, с. 47).

Соціально-реабілітаційна робота з людьми з особливими потребами здійснюється за напрямами: організаційна діяльність, діагностика психічного та особистісного розвитку особи, розвиваюча і корекційна діяльність, освіта і консультування людей з особливими потребами, членів їхніх сімей та працівників, робота щодо охорони здоров'я та безпечної життєдіяльності, соціально-диспетчерська діяльність (Трубавіна, 2005, с. 110).

Система реабілітації передбачає значний набір послуг, що надаються не тільки дітям, але їх батькам, сім'ї у цілому і більш широкому оточенню. Всі послуги скоординовані таким чином, щоб надати допомогу індивідуальному і сімейному розвитку, захистити права всіх членів сім'ї. Допомога при найменшій можливості повинна надаватися в природному оточенні, тобто не в ізолюваному закладі, а за місцем проживання, в сім'ї.

Існують правила реабілітації дітей з особливими освітніми потребами:

1) ставитися до дитини з особливими освітніми потребами як до такої, що вимагає спеціального навчання, виховання та догляду;

2) на основі спеціальних рекомендацій, порад і методик поступово і цілеспрямовано: навчати дитину альтернативних способів спілкування; навчати основних правил поведінки; прищеплювати навички самообслуговування; розвивати зорове, слухове, тактильне сприйняття; виявляти та розвивати творчі здібності дитини;

3) створювати середовище фізичної та емоційної безпеки: позбавлятися небезпечних речей і предметів; вилучати предмети, що

викликають у дитини страх та інші негативні емоційні реакції; не з'ясовувати у присутності дитини стосунки, особливо з приводу її інвалідності та проблем, пов'язаних з нею;

4) рідним та людям, що знаходяться в безпосередньому контакті з дитиною, потрібно: сприймати її такою, якою вона є; підтримувати і заохочувати до пізнання нового; стимулювати до дії через гру; більше розмовляти з дитиною, слухати її; надавати дитині можливості вибору: в їжі, одязі, іграшках, засобах масової інформації тощо; не вимагати від неї того, чого вона не здатна зробити;

Процес соціальної реабілітації протікає тільки в діяльності, що забезпечує пізнання дитиною навколишнього світу, породжує нові потреби, стимулює появу в дітей почуттів, є найважливішим джерелом опанування досвідом міжособистісних відносин і поведінки. Основними видами діяльності дитини в яких

вона найбільш повно розвиваються, є гра, навчання і праця.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Соціальна реабілітація осіб з особливими освітніми потребами – одне з найбільш важливих і важких завдань сучасних систем соціальної допомоги і соціального обслуговування. Створення системи ранньої соціальної реабілітації дітей з інвалідністю при функціонуванні професійної, медичної та соціальної реабілітації осіб з обмеженими фізичними і психічними можливостями дає змогу завершити формування цілісної реабілітаційної системи, проводити цілеспрямовану загальнодержавну політику запроваджувати новітні реабілітаційні методики, спільними зусиллями спрямувати їх на допомогу дітям з інвалідністю, які в ранньому віці могли б максимально розвинути свої природні здібності без відриву від сім'ї і в подальшому своєчасно та найбільш повно інтегруватися в суспільство.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 13.04.2022 № 2961-IV: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text> (дата звернення від 13.04.2022).
2. Олійник Г. М. Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації : матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції Переяслав, 25 червня 2021 р : зб. наук. праць. Переяслав. 2021. Вип. 72. С. 39–41.
3. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.
4. Воропасв Д. С., Єжова О. О. «Основи фізичної реабілітації (загальна характеристика засобів фізичної реабілітації)» : навч. посіб. Суми, 2019. 72 с.
5. Замашкіна О. Д. Основи соціальної реабілітації: навчально-методичні рекомендації. ІДГУ. Ізмаїл, 2019. 193 с.
6. Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю. Офіційний веб портал. (дата звернення 21.04.2022.). Режим доступу <https://www.ispf.gov.ua/diyalnist/reabilitaciya-ditej/perelik-reabilitacijnih-ustanov>
7. Костишена Н. Реабілітація дітей із функціональними обмеженнями шляхом екологічного виховання. *Рідна школа*. 2009. №8. С. 70–71.
8. Трубавіна І. М. До питання про критерії ефективності соціальної роботи. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2005. № 4. С. 110–112.

REFERENCES:

1. Fond sotsialnoho zahystu osib z invalidnistiu [Social Protection Fund for People with Disabilities. ispf.gov.ua/diyalnist/reabilitaciya-ditej/perelik-reabilitacijnih-ustanov. Retrieved from <https://www.ispf.gov.ua/diyalnist/reabilitaciya-ditej/perelik-reabilitacijnih-ustanov> [in Ukrainian].
2. Kostyshena, N. (2009). Reabilitatsiia ditei iz funktsionalnymy обмеzheniamy shliahom ekolohichnoho vyhovania [Rehabilitation of children with disabilities through environmental education]. *Ridna shkola - Native school*, 8, 70-71 [in Ukrainian].
3. Oliinyk, H. M. (2021). Tendentsii ta perspektyvy rozvytku nauky i osvity v umovah hlobalizatsii [Trends and prospects for the development of science and education in the context of globalization]: Proceedings of the International Scientific and Practical Online Conference. Pereiaslav, 72, 39-41 [in Ukrainian].
4. Trubavina, I. M. (2005). Do pytania pro kryterii efektyvnosti sotsialnoi roboty. [On the question of criteria for the effectiveness of social work]. *Sotsialna robota v Ukraini: teoriia i praktyka - Social work in Ukraine: theory and practice*, 4, 110-112 [in Ukrainian].
5. Voropaiev, D. S., Yezhova, O. O. (2019). Osnovy fizychnoi reabilitatsii (zahalna kharakterystyka zasobiv fizychnoi reabilitatsii) [Fundamentals of physical rehabilitation (general characteristics of means of physical rehabilitation)]. Sumy [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy “Pro reabilitatsiiu osib z invalidnistiu v Ukraini” vid 13.04.2022 № 2961-IV [Law of Ukraine “On Rehabilitation of People with Disabilities in Ukraine” from April 13 2022, № 2961-IV]. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text> [in Ukrainian].

7. Zamashkina, O. D. (2019). Osnovy sotsialnoi reabilitatsii [Fundamentals of social rehabilitation]. Izmail: ISUH [in Ukrainian].